

Några notiser om västgötska runstenar.

Av
NAT. BECKMAN.

I. Två stenar vid den gamla Nerkesvägen.

Om stenen i Säby park (TORIN 63, LILJEGREN 1331) säger Torin klandrande, att den icke finnes, "såsom Liljegren uppgiver, i Ullerva socken utan på en kulle i Säby park, dit den flyttats från en närliggande skog". Strängt taget råder ingen motsättning mellan Torins och Liljegrens uppgift, ty den senare avser stenens plats vid en annan tid, icke Liljegrens utan Bautils, och den "närliggande skog", som Torin nämner, kan mycket väl vara skogen Russlingen, resp. Säby och Berga bys skog, vilken gränsar intill Russlingen och delvis skiljes därifrån just av gränsen mellan Berga och Ullerva.

Att exakt bestämma ett fornminnes ursprungliga plats har ju alltid intresse. I vårt fall är intresset särskilt stort därför, att Säbystenen talar om en "bro", sålunda kan förmodas ge oss ett bidrag till kunskapen om vårt äldre vägnäts utseende. Lyckligtvis kan ett sådant bestämmande ske med mycket stor noggrannhet.

I sitt arbete "*Kvarnkommissionerna enligt Kungl. brevet d. 13 april 1697*" har HOLMBÄCK avtryckt åtskilliga aktstycken. Å sid. 198 ff. finna vi ett utslag, som 1690 fälldes av skogskommissionen i Skaraborgs län angående "Russlinge skogs vidd och begrep", m. a. o. ett utslag, som skulle fastställa gränserna för nyss nämnda allmänningsskog.

Med anledning av Holmbäcks aktpublikation har jag dels i Göteborgs landsarkiv uppsökt det protokoll, som förts vid "in-

steningen,¹ vid den förrättning, som skulle utgöra verkställigheten av utslaget, dels från Lantmäterikontoret skaffat mig utdrag av den karta, som vid samma förrättning uppgjordes. Med hjälp av dessa aktstycken samt ett utdrag ur ännu en karta (från 1771) kan vår uppgift lösas.

Redan den tryckta urkunden talar om "den avslagne runesten vid Torstentorp" såsom ett gränsmärke. Går man till den äldre kartan, så finner man en väg, som lätteligen identifieras med nuvarande landsväg Ullervad—Ingarud—Hasslerör. Närmast ville man kanske gissa på denna, men det får ej glömmas, att uppkomsten av en centralpunkt vid Mariestad kan ha förändrat vägnätet. Nämnda vägs korsning med gränsen är utmärkt med ett rör, på kartan och i protokollet kallat "Krukestensröret", hos Holmbäck "Kråkestensröret". Detta kan ju icke gärna vara det rätta. Däremot finnes omkring 700 m. längre åt öster ett annat rör, som bär namnet "Runestensröret". Beskrivningen till den yngre kartan använder namnet "Torstenstorpsröret". Enligt kartan ligger det icke vid någon väg, men platsen ligger straxt väster om en bäck, och just där stryker i våra dagar en väg fram, som visserligen är sekundär men fullt farbar och upptagen på Generalstabens karta (fig. 73). Den passerar Asmundtorp, Sörgården och Värslan samt går fram till stora landsvägen norr om Ingarud, helt nära Hasslerör.

Säbystenens ursprungliga plats är härmed säkert bestämd. Den har stått alldeles invid gränsen och vid den mindre väg, som nu går fram ungefär parallellt med nuvarande landsväg. Den gamla i Eriksgatan ingående Nerkesvägen har sålunda haft denna senares sträckning. Vi skola återkomma till denna väg.

Säbystenens ristning, som delvis är otydlig, meddelar, att någon, enligt Torin *Jorun*², *reste denna sten och gjorde denna bro efter sin broder och efter Joruns son (?)*. "Bron" har väl för-

¹ K. B:s arkiv har en volym, som innehåller "Protokoll över insteningar" och är försedd med god innehållsförteckning.

² Hos Liljegren får man en form, som snarast vore att tolka *Örn*. Genitiv i det följande heter även hos L. JORUNS (*inrunar*).

medlat förbindelsen över någon av de mossar, som finnas eller funnits på Russlingen.

En något sydligare punkt av Nerkesvägen är fixerad genom den i Västgötalagens biskopslängd meddelade notisen, att Biskop Bengt den gode (senare delen av 1100-talet) byggde bron vid Ullervi (Ullervad). Och ännu längre åt söder finna vi den tredje fasta punkten, i det stenen vid Ek också talar om en bro.

Stenen vid Ek (T 54, L 1334) påkallar av flere skäl uppmärksamhet i vårt sammanhang. Då vi fastställt läget av Säbystenen och funnit denna höra hemma helt nära Ullervads sockens nordgräns, har det ju sitt intresse att finna en annan sten alldeles invid samma sockens sydgräns. Båda ha därtill den egenheten, att de äro resta över minst två personer, av vilka den ene varit son, den andre (sannolikt) på annat sätt befryndad med resaren. På Säbysten ha de inga namn, på Ekstenen möta sådana. Dennas ristning torde böra tolkas: *Udd skald reste denna sten efter Torsten sin son och gjorde en stenbro efter . . . bonde i eomby och trettio märken¹ åt Erik.*

Namnen *Torsten* och *Erik* äro båda hugfästa inom Ullervads socken genom bebyggelsenamnen *Torstenstorp* och *Erikstorp*. Namnen på *-torp* torde vara tillkomna ungefär vid den tid, då våra runstenar rests. Det kunde mycket väl vara möjligt, att just de två bärare av namnen, som ihågkommits med Ekstenen, haft något att skaffa med nämnda nybyggen; om vi begränsa oss till antagandet, att det varit antingen dessa eller äldre eller yngre medlemmar av samma ätt, vilka burit samma äftliga släktnamn, så blir sannolikheten större. Märk särskilt, att Säbysten hade bort heta *Torstenstorsstenen*. Om nu *Jorun* är den rätta läsningen, så skulle man kunna gissa, att stenarna vid Ek och vid Säby (*Torstenstorp*) varit resta över samma personer, den ena av *Udd skald*, den andra av hans hustru *Jorun*, över deras son *Torsten* och *Joruns* broder, som då borde vara identisk med *Erik*.

¹ Egentligen står det *mark*, men betydelsen har otvivelaktigt varit märken. Min förnyade granskning av stenen gav ingen ny läsning. Särskilt tycktes det besvärliga *eombi* vara ofrånkomligt.

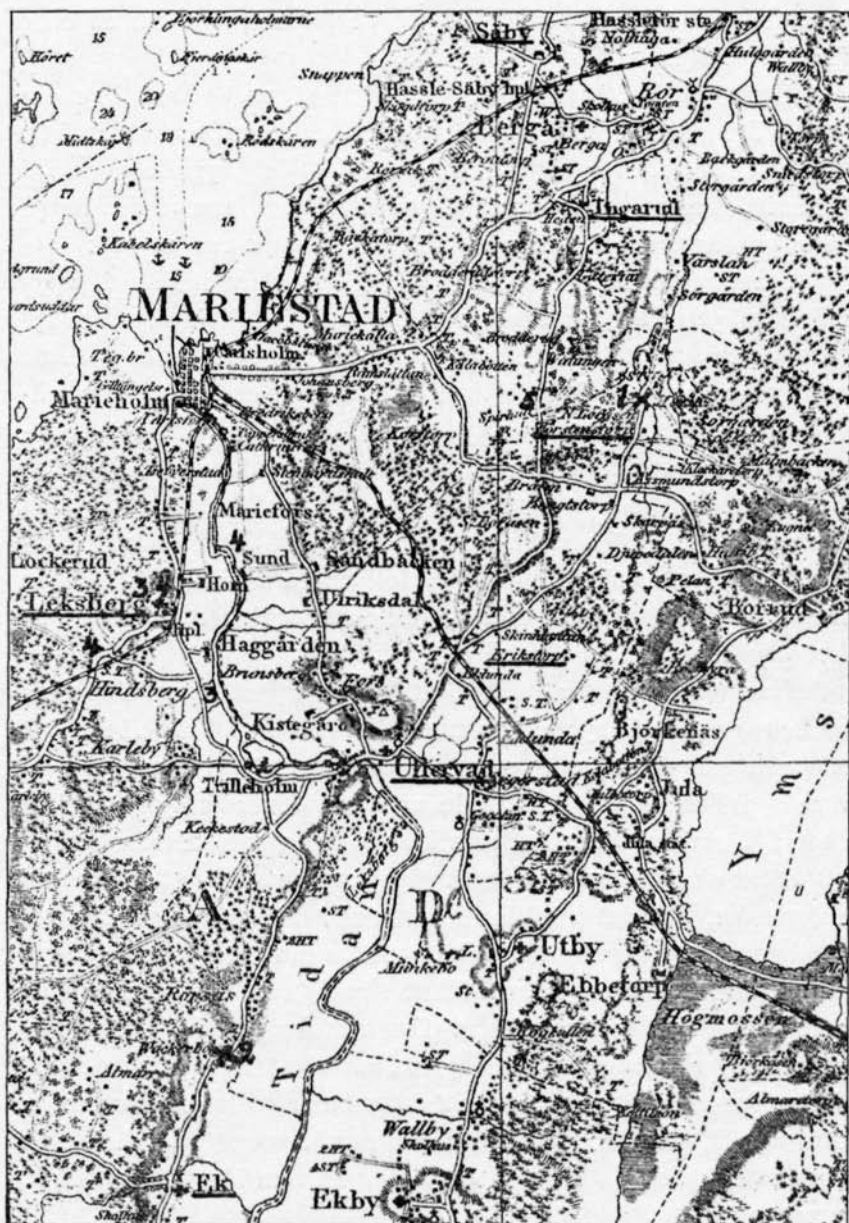

Fig. 73. Mariestadstraktens runstenar. Ortnamn av betydelse för framställningen äro understrukna. 1. Söbystenens ursprungliga plats (så noggrant som möjligt inlagd efter lantmäterikartor). 2. St. Ek-stenen och det invid denna belägna kumlet (denna och följande ungefärligen inlagda huvudsakligen efter Torins uppgifter). 3. Tore Skorpas två stenar. 4. Andra runstenar (två vid Leksbergs kyrka, på vardera av övriga ställen en). 5. Krukestensröret.

Att två minnesmärken rests över samma föremål har analogi i de båda stenar, som Tore Skorpa i det närbelägna Leksberg rest över sin son Kettil. Man finge väl också antaga, att Udd och Jorun spelat någon ganska framträdande roll inom det område, vars gränser de markera genom sina runstenar.

Vad beträffar deras vägförbättringar, måste man ju överge Torins gissning, att "stenbron" på Ekstenen skulle vara en bro

Fig. 74. Gravhög invid St. Eks runsten, Västergötland.

över Tidan.¹ Den första bron över denna är utan tvivel Biskop Bengts, och den var nog ingen välvd stenbro utan av vida enklare slag. "Bron" i trakten av Ek har väl även den fört fram över något vattensjukt område. Stephens och Torins försök att sammanhålla *eomby* med sjönamnet *Ymsen* (och med jomsvikingarna) är också svårt att fasthålla, ehuru vår hypotes fört Udd skalds intressesfär ganska nära sjön Ymsen. Slutligen har Torin velat identifiera "*trettio märken*" eller "*mark*", som skänkts åt Erik, med stenar i stensättningen vid Askeberga; om vilkas betydande

¹ Att jag i båda upplagorna av "Vägar och Städer" anslutit mig till Torins antagande, måste beklagas.

dimensioner avbildningen i min "Västgötalag", sid. 108, torde ge en föreställning. Det vore väl rätt underligt, om en inskrift vid Ek skulle ha sammanhang med en så pass avlägsen stensättning, andra (exempelvis kronologiska) svårigheter att förtiga.¹ Och om de trettio "marken", "märkena" verkligen voro resta stenar, så vore det väl antagligare, att det gällde de stenar, som rests på den gravhög av för mig obekant ålder, som ligger mitt över vägen på några få meters avstånd från stenen vid Ek och som här avbildas (fig. 74).

Såsom en egendomlighet må nämnas, att båda dessa stenar, vilkas bibehållande på ursprunglig plats varit särskilt önskvärt med hänsyn till deras innehåll, av intresserade men icke sakkunniga fornvänner flyttats därifrån, ehuru Ekstenen senare blivit återförd från Ingarud, där den en tid stått, till den plats, där Udd skald reste den.

II. Salebystenens förbannelseformel.

Bland de västgötska runstenarna intager Salebysten, numera vid Dagsnäs, i flere avseenden en särställning. Den gör så bl. a. genom den förbannelse, som uttalas över den, som bryter upp eller flyttar stenen från dess plats.

I mycket snarlika uttryck möter en liknande förbannelse på ett par danska runstenar. Huvuddelen av förbannelsen utgöres av en fras, som i isländsk språkdräkt skulle tydas: *verþi at rétta*.²

Wimmer har tolkat detta som 'varde tvungen att upprätta' = att sona sitt brott. Man kan väl icke undgå att finna, att ett sådant uttryck är en ganska svag förbannelse. Något värre än att "ställa till rätta", "giva upprättelse" borde man väl ha väntat som påföljd för den, som förgrep sig på minnesmärket.

En sådan intensivare innebörd har också förbannelsen fått genom de tolkningar, som givits av v. FRIESEN i *Fornvännen* 1912,

¹ Från stenen vid Ek är ungefär 11 km. fågelvägen till Askeberga.

² Se WIMMER i Lis Jacobssens handupplaga nr 80 (Glavendrup), 81 (Tryggevælde, 118 (Glemminge).

sid. 15, av JUNGNER, *Gudinnan Frigg och Als härad*, sid. 371 ff., och av I. LINDQUIST, *Galdrar*, sid. 175 f. Ehuru läsningarna delvis avvika starkt, peka tolkningarna alla åt samma håll.

Jag skall särskilt stanna vid Lindquists tolkning och till denna föreslå ett tillägg, som jag först framlade vid L:s disputation. I *rétta* ser Lindquist icke, som Wimmer gjort, ett verb utan ett substantiv, vars tolkning han funnit dels genom den fortsättning, vi nedan skola diskutera, dels genom hänvisningen till veder-namnet *Réttilbeini*, som gavs åt en av Harald Hårfagers söner, vilken i arv av sin lapska moder Snöfrid fått sejdmannens natur.

Lindquists uppslag intresserade mig särskilt därför, att det lät sig väl sammanbinda med de resultat, jag trodde mig ha vunnit med avseende på ett viktigt ställe hos Tacitus. I *Tidskrift för Filologi* IV Række 9: 103 ff. har jag sökt förklara det bekanta stället hos Tacitus, *Germania* 12, där det talas om *ignavos et inbellos et corpore infames*, vilka nedgrävas i kärr. Jag vill uppfatta de uppräknade adjektiven såsom tillkomna genom en analys av innebörden i ordet *agr*, resp. *ragr*, som betecknar 'sexuellt pervers och därför feg', sålunda ett idékomplex, för vilket Taciti modersmål icke erbjöd något enhetligt ord, men vilket spelade en mycket stor roll i germanernas liv. Varde till *rétta* skulle sålunda betyda: varde en "corpore infamis", en av de föraktlige, som bland oss pläga sänkas i kärr.

På detta sätt fattad, får förbannelsen den konkreta innebörd och den intensitet, som vi kunna vänta, att den skall ha haft. Om vidare, vilket jag i min ovan nämnda uppsats betecknat som otillräckligt bevisat, hatet mot de "arga" haft sin grund i tron, att de hade förmåga att trolla, så få vi ett sammanhang även med en annan sten, som önskar *sipi sa* etc., vilket då torde kunna förstås 'sejde', en 'sejzman' varde den, som rubbar stenen.¹

Förbindelsen med ordet *argr* finner f. ö. Lindquist på själva stenen. Bland de runor, om vilkas läsning knappast rätt någon meningsskiljaktighet, ger en serie förbindelsen *atark*. Lindquist

¹ Se nyss anförda arbete (Skærn).

tror sig nu kunna uppfatta dessa runor och deras fortsättning så, att han däri kan läsa: *at arkri kunu*. Om skändaren av minnesmärket är en kvinna, skall hon sålunda bli *at argri kunu*, liksom mannen för samma sak blir *at rétta*.

Så långt följer jag i allt väsentligt Lindquist. Fortsättningen går något ifrån och utöver hans framställning. Hur skola vi förstå ordet *argr*, då det uttalas om en kvinna? Då det uttalades om en man, betecknade det just egenskapen att äga kvinnligt driftsliv, med vilken egenskap vissa till trolldom predestinerande egenskaper troddes följa. Men att vara kvinnlig är ju icke för en kvinna något nedsättande.

Jag tror, att förklaringen finnes i samma berättelse, där vi göra bekantskap med namnet *Réttilbeini*. En "arg" kvinna torde stenens ristare ha tänkt sig ungefär så, som Snöfrid skildras. Till det yttre var hon i bokstavlig mening förtrollande, så att kung Harald greps av en alldeles vansinnig kärlek. Men den "arvs-typ", den "genotyp", för att nu begagna ett hypermodernt uttryck, som dolde sig bakom denna av skönhet strålande, "fenotyp", vidladdes av egenskapen att den manliga avkomman blev sejdmän, måhända just *ignavi et imbelles et corpore infames*.¹

ZUSAMMENFASSUNG:

Nat. Beckman. Einige Aufzeichnungen über Runensteine in Västergötland. (S. 130).

Der ursprüngliche Platz des Säbysteines (Liljegen, 1331) wird mit Hilfe von älteren Karten und Dokumenten bestimmt. Er stand auf dem Besitz Torstentorp an einem Weg der nach Nerike führte, und schon im Mittelalter als

¹ De belägg, LINDQUIST samlat från senare litteratur, visa ordet *argr* med en innebörd, som påverkats av kristen etik. Detta får ju icke förvilla oss. — JUNGNER'S läsning har ordförbindelsen *ætt ærgia*, 'göra sin ätt arg', vilket, då vi lägga in den gamla betydelsen i ordet *arg*, kommer LINDQUIST'S tolkning nära.

"Eriksstrasse" in Gebrauch stand. Die auf dem Stein erwähnte Brücke führte sicher über ein Torfmoor im Russlinge-Wald.

An einem südlicheren Punkte desselben Weges, bei Ek, steht noch ein Runenstein, in dessen Inschrift eine Steinbrücke erwähnt wird. Die beiden Runensteine befinden sich in der resp. Nord- und Süd-grenze des Kirchspieles Ullerwad. Auf der Karte (Fig. 73) ist ihre Lage durch die Ziffern 1 u. 2 bezeichnet. Wahrscheinlich sind sie von Personen, die derselben Familie angehörten, errichtet worden. Beide Namen, welche auf dem Eksteine stehen, kommen in den Namen des Gehöfte Erikstorp und Torstenstorp vor. Wahrscheinlich wurden diese zur selben Zeit angelegt, als die Steine errichtet wurden. Die Inschrift auf dem Salebystein — nunmehr steht er bei Dagenäs — enthält die Formel eines Fluches, in der Hauptsache *verpi at rétta* (in isländischer sprachform). Der Verf. schliesst sich bezüglich dieses Ausdruckes J. Lindquist's Deutung in "Galdrar" an, und vermutet, dass der auf dem Stein vorkommende Ausdruck "*arg kuna*" eine Frau bezeichnet, deren Nachkommen wahrscheinlich sexuell perverse Zauberer werden.
